

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' שמות תשע"ט

טמטום הלב בתינוק שיונק מנכרית – מזון לתינוקות שיש בו אבקת חלב

"ותאמר אחותו אל בת פרעה, האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות, ותינק לך את הילד, ותאמר לה בת פרעה ליכי, ותלך העלמה ותקרא את אם הילד" (שמות ב' ז'), והביא רש"י את הגמ' בסוטה (י"ב:). מאי שנא מעבריות (פרש"י מכלל דמצריות לא ניחא לה), מלמד שהחזירוהו למשה על כל המצריות כולן ולא ינק, אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא (פרש"י זו שאכילתה דברים טמאים, והתינוק טועם בחלבה כל מה שתאכל).

מחלוקת הראשונים אם חלב נכרית אסור מן הדין או רק ממדת חסידות

יש להסתפק אם חלב נכרית אסור מעיקר הדין, או שהוא רק מדת חסידות, דהרי שנינו ביבמות (ק"ד.) יונק תינוק והולך מעובדת כוכבים ומבהמה טמאה, ואין חוששין ביונק שקץ (פרש"י ואין חוששין לומר שהוא יונק שקץ, כלומר דבר המשוקץ ונאסר), והסבירה הגמ' הטעם משום סכנה (פרש"י שאם לא יינק ימות בצמא), והסבירו הרשב"א והמאירי שם דכל הנידון הוא רק לגבי לינוק מבהמה טמאה, אבל מותר לינוק מנכרית גם שלא במקום סכנה, דמעיקר הדין אין נ"מ בין חלב נכרית לחלב של בת ישראל כמבואר בכתובות (ס.), ששניהם מותרים כיון שאינם בעלי חיים אלא מהלכי שתיים, והרשב"א הביא ראיי ממתניי בע"ז (כ"ו:). שאסור ליתן בנה של ישראלית לנכרית להניק משום שחשודין על שפיכות דמים, משמע דמדין מאכלות אסורות מותר, אבל הוסיף דכיון שמשה רבינו לא רצה לינוק חלב מכותית, צ"ל דיש לימנע ממדת חסידות, משום שטבען של ישראל נח יותר משום דרגילי במצוות, והם רחמנים וביישנים בטבע, ממילא החלב שלהן מגדל טבע כיוצא בהן.

הריטב"א שם ביבמות (וכן פרש"י הנ"ל בסוטה) הסביר שהחלב של נכרית בא מאכילת נבילות שקצים ורמשים, וזה מגדל אכזריות וטבע רע בתינוק שיונק החלב, ואין זה כפירוש הרשב"א שהסביר שהטבע של נכרית שונה, ונ"מ טובא בינייהו, דאם הישראלית תאכל מאכלות אסורות ח"ו, לשיטת הרשב"א מותר לינוק מישראלית בכל אופן, ואילו לשיטת הריטב"א אין לינוק ממנה כיון שהמאכלות האסורות מגדל אכזריות וטבע רע בתינוק, ומאידך גיסא אם כותית אוכלת מאכלות כשרות, לפי הריטב"א שפיר יכולה להניק בן ישראלית (ועי' אריכות בזה בנצ"ב במרומי שדה בע"ז כ"ו). שהטמטום בא מהמאכלות אסורות, ולכן מינקת נכרית שאוכלת מאכלות כשרות יכולה להניק תינוק יהודי ולא תטמטם לבו בחלבה, ודלא כמשמעות הרמ"א שיובא בהמשך ע"ש), והכי מדויק לשון המשנה בע"ז שם, "נכרית מינקה בנה של ישראל ברשותה", פי' שהנכרית אוכלת מאכלות כשרות בהיותה בבית הישראלי.

אם אין אפשרות שהתינוק יינק מישראלית האוכלת מאכלים כשרים חייב האב לשכור מינקת

להלכה הרמ"א חשש בין לשיטת הרשב"א שחלב הנכרית מוליד טבע רע, ובין לשיטת הריטב"א שהשקצים ורמשים מולידים טבע רע, ולכן פסק הרמ"א (יו"ד סי' פ"א ס"ז) חלב מצרית כחלב ישראלית, ומ"מ לא יניקו תינוק מן המצרית אם אפשר בישראלית, דחלב עובדת כוכבים מטמטם הלב ומוליד לו טבע רע, וכן לא תאכל המינקת אפילו ישראלית דברים האסורים (הרי שהחמיר לחוש לשיטת הרשב"א וגם הריטב"א, ואסר בין בישראלית ובין בנכרית), והסבירו הש"ך והט"ז דאע"פ שבלא"ה אסור לה לאכול מאכלות אסורות, מ"מ איכא נ"מ כשהיא חולה וצריכה לאכול דברים האסורים, דבכה"ג לא יתן האב לתינוק לינק ממנה, אלא ישכור לו מינקת אחרת ישראלית.

ראיית הגר"א שיניקת נכרי מישראלית מוליד בו טבע טוב

יש לציין שהגר"א (יו"ד סי' פ"א ס"ז) ציין לתוס' בע"ז (י: ד"ה אמר ליה) שמבואר מדבריהם דכשם שתינוק ישראל שיונק מנכרית מקבל טבע רע, כמו"כ להיפך, שאם תינוק נכרי יונק מישראלית מקבל טבע טוב, וכמבואר במדרש שכשנולד רבי, גזרה המלכות שלא למול, ואביו ואמו מלוהו, והקיסר שלח והביאו את רבי ואמו לפניו, ואמו של רבי החליפתו באנטונינוס בנו של הקיסר, והניקתו, וכשבדקו את התינוק שבידה מצאוהו ערל ופטרום לשלום, ולבסוף אנטונינוס למד תורה ונתגייר ומל את עצמו ע"ש.

קושיית המהר"צ חיות למה אמר הקב"ה שמה לא ינק ממצרית משום שעתיד לדבר עמו

הנה המהר"צ חיות בסוטה (י"ב:) הקשה, כיון שאין לתינוק לינוק מנכרית כיון שחלבה מוליד טבע רע, ומטמטם את הלב, א"כ מדוע אחז"ל אצל משה רבינו שלא ינק מנשים מצריות כיון שעתיד לדבר עם השכינה, תיפו"ל דכל ילד אסור לינוק מנכרית, ונדחק לתרץ שמה רבינו הי' קודם מתן תורה, ואז לא הי' איסור שלא לאכול דברים טמאים, וממילא אינו מטמטם הלב, ולכן אחז"ל הטעם שהפה שעתיד לדבר עם השכינה וכו'.

אזהרת הפוסקים על התוצאה של טמטום הלב מאכילת מאכלות אסורות

המבואר מדברי הרמ"א הנ"ל שגם כאשר התינוק צריך לשתות חלב במקום פקו"נ, מ"מ חלב עובדת כוכבים מטמטם הלב, וממילא האב צריך לשכור מינקת ישראל להניק התינוק, וכבר העיר הפר"ח (יו"ד סי' פ"א סקכ"ו) וז"ל ולפי שבזמננו זה אין נזהרין מענינים אלו (כשרות המאכלים), רוב הבנים יוצאים לתרבות רעה, ורבים הם עזי פנים שבדור, ואין יראת ה' נוגעת בלבם, ואף אם יוכיחום על פניהם לאו בר קיבולי מוסר ניהו עכ"ל. וע"ע בחת"ס (תורת משה סו"פ קדושים) שכ' דרוב האפיקורסות מתנוצץ באדם ע"י אכילת נבילות וטריפות. והוסיף בשו"ת דברי חיים (ח"א יו"ד סי' ז') שבעוה"ר הרבה קהילות יצאו כמעט מן הדת בגלל השוחטים והבודקים קלי הדעת, שע"ז אכלו ונתפטמו בטריפות וגברו עליהם דעות זרות עד שנאבדו מתוך הקהל הקדוש רחמ"ל.

חולה שאוכל מאכלות אסורות

הנה מוכח מדברי הש"ך והט"ז הנ"ל, דאפילו כשיש היתר לאכול דברים האסורים משום פקו"נ, מ"מ מטמטם, והטמטום יעבור לתינוק, ולכן אם הדבר אפשרי ישכור האב מינקת אחרת.

וכן מבואר במשך חכמה והעמק דבר (פ' ואתחנן ו' י"א) על הפסוק "והי' כי יביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב, לתת לך ערים גדולות וטובות אשר לא בנית. ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וגו'", ודרשו חז"ל בחולין (י"ז:). דאפילו קדלי דחזירי הותר להם בז' שכבשו. והסבירו המשך חכמה והנצי"ב, כיון שטבע של דברים האסורים לטמטם הלב, ואפילו כשאוכלם בהיתר, לכן המשך שם הפסוק "השמר לך פן תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים". ולפ"ז הסבירו מה שנפסק בהל' שבת (סי' שכ"ח ס"ד) דלצורך חולה שיש בו סכנה עדיף לשחוט עבורו בשבת מלהאכילו נבילה. הרי מבואר דס"ל, דאפילו כשאוכל דבר איסור בהיתר, כגון לצורך פקו"נ, בכל זאת יש טמטום הלב. אבל מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (ארחות יושר סי' י"ג) כ' דבמקום פקו"נ אין מאכלות אסורות מטמטמין את לבו, משום שזכות המצוה תגן עליו שלא יזיק לו, והסביר (בדרך שיחה ח"א סו"פ שמיני) שהמשך חכמה והש"ך והט"ז מיירי בדאפשר בענין אחר.

האם מותר להכניס ילד שוטה למוסד שיאכילו אותו מאכלות אסורות

בשו"ת חת"ס (או"ח סי' פ"ג) נשאל אודות יתום בן ז' שנים שכל תנועותיו מעידין עליו שהוא שוטה, ואביו השאיר לו עזבון גדול, והרופאים יעצו דכיון שיש לו קצת דעת, אפשר יהי' לו תרופה אם יכנס למוסד של גויים שמטפלים במקרים כאלו, ואחרי שהאריך בשאלה זו וחילק בין שוטה גמור לאינו שוטה גמור שאפשר יבריא להתחייב בתורה ומצוות, סיים דאפילו אם מעיקר הדין מותר להכניס ילד שוטה לביה"ח של נכרים לטיפול ממושך, אבל העידו קדמונינו ז"ל דמאכלות אסורות מטמטמין הלב

ומולידים בו טבע רע, ולכן מוטב שיהי' שוטה כל ימיו ואל יהיה רשע שעה אחת לפני המקום. וכן מבואר בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' קס"ג) לגבי הכנסת תינוק סומא לבית חינוך כזה לכמה שנים.

כעין שאלה זו נשאל באג"מ (או"ח ח"ב סי' פ"ח) במי שבתו בת י"א שנה היא שוטה ר"ל, ואביה נחלה ממה שצריך לטפל בה יותר מכחו, ויש לחוש לסכנה משום שהוא חולה לב, וכי שם דמה שהחמיר החת"ס היינו רק משום שאפשר הילד יגיע לדרגה שיתחייב במצוות, ונמצא שע"י טמטום הלב דמאכלות אסורות שאכל בימי שטותו, יעשה דברים אחרי שיתחייב במצוות, ויהי' במעשיו אח"כ רשע לפני המקום בעקבות טמטום הלב, אבל במקרה של האג"מ שבאופן טבעי לא יתרפא, ולעולם לא יבא לידי חיוב מצוות, א"כ גם בטמטום הלב לא תהי' רשע לפני המקום, וכי שם עוד צד להתיר דחיוב חינוך של האב אינו דוחה פקו"נ דידיו'.

אכילת דברים האסורים בשוגג

כי האוה"ח הק' על הפסוק "אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ" (פי' שמיני י"א מ"ג), שהכתוב בא להודיע כי האוכל מהשרצים תעשה נפשו עצמה שרץ... במזיד תעשה נפשו שקץ, ובשוגג תטמא נפשו ונטמטם. הרי מבואר דס"ל דיש טמטום גם אם אוכלם בשוגג.

אכילת דברים האסורים באונס

הפת"ש (יו"ד סי' כ"ט סק"א) הביא מש"כ בשו"ת פנים מאירות דמי שאכל עוף ואח"כ מצא בו אחד מ"יח טריפות, דא"צ כפרה על מה שאכל דהוי אונס, וכן בשו"ת חמדת שלמה (יו"ד סי' א') האריך לדון לגבי מי שאכל מבהמה שנבדקה כדין ואח"כ נתברר שהיתה טריפה (וע"ע בחת"ס בהל' יוהכ"פ סי' תרכ"ד ס"ה, ובבית האוצר להגר"י ענגל זצ"ל כלל כ"ד ד"ה ודע).

והנה בשו"ת רב פעלים (ח"ד סוד ישרים סי' ו') ג"כ דן במקרים של אונס, כגון ששתה משקה והי' בו נמלה או יתוש באונס גמור, באופן שא"א להאשימו ולומר שהי' לו להשמר, וכן בשוחט מוסמך ויר"ש ששגג ושחט בסכין פגומה בשוגג ואנשים כשרים אכלו הבשר, וכן שוחט דמתא שנבחן והי' מוחזק ליר"ש, אבל הי' רשע בסתר והאכיל לישראל נבילות וטריפות, וכי' דבכל הני מקרים, אמנם האוכל דבר איסור וטמא, שורה עליו כח רוחני של טומאה ונכנס בו ומטמאו, אבל אם הוא אונס גמור שלא ידע כלל מהאיסור וגם אין לתלות שהוא גרם לעצמו שיכשל בשוגג, אז אותו כח הטומאה לא ישרה עליו ע"ש.

מאידיך גיסא, בחי' חת"ס (חולין ק: ד"ה מיהו) כי דכשאוכל איסור באונס, אע"פ שפטור מעונש, מ"מ מטמטם הלב כמבואר ברמ"א (יו"ד סי' פ"א ס"ז), וכ"כ בשו"ת מהרש"ג (ח"ב סי' קמ"ג ד"ה והנה מגמרא), וע"ע בארחות יושר (סי' י"ג) שמרן הגר"ח קניבסקי שליט"א ג"כ כ"כ, אא"כהיה מחוייב לאכול מצד פקו"נ שאז זכות המצוה תגן עליו שלא יזיק לו. והוסיף על דבריו בדרך שיחה (ח"א עמוד שמי"ו) דמש"כ הרמ"א שתינוק לא יינק מנכרית משום טמטום הלב אע"פ שהוא פקו"נ, היינו משום שאפשר בענין אחר.

אכל מאכלות אסורות בשוגג והקיאם – האם ינצל מטמטום הלב

יש להסתפק במי שאכל מאכלות אסורות בשוגג האם מה שנבלע בדמו מטמטם ולכן יעזור מה שיקיאם, או שמא עצם האכילה מטמטם. מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (דרך שיחה ח"א עמוד שמי"ה) ס"ל דעצם האכילה מטמטם ולא יועיל מה שיקיאם כיון שגם שוגג הוא עבירה, אבל באונס אינו מטמטם (כשיטת שהבאנו שו"ת רב פעלים הנ"ל).

תרופות שיש בהם דבר איסור

כי הש"ך (יו"ד סי' קנ"ה סק"ד) ע"פ הרמ"א שם (סי' ג) דחושאב"ס מותר לאכול אפילו איסור תורה שלא כדרך אכילתו, ולפ"ז כי בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' קל"ה) כשבולע תרופה בקפסולה שלא ע"י לעיסה, כי התורת חיים דנחשב שלא כדרך אכילה, ואפילו להמלי"מ שחולק עליו וס"ל דשלא כדרך אכילה הוא רק אם המאכל הוא שלא כדרך, ולא אם האכילה היא שלא כדרך, מ"מ הכא גם המאכל בקפסולות הוא שלא כדרך, שאין אוכלים האיסור בעין רק בתערובת (ואם נתבטל ברוב, עי' ט"ז יו"ד סי' קי"ב סק"ט דבטל ואינו מטמטם), וע"ש שסיים דאמנם מן הדין מותר, אבל אם יש אפשרות לבחור בין ב' רפואות, בודאי מצוה

להדר אחרי הרפואה שאין בה איסור, ואם יש רק מיחוש בעלמא ואינו חושאב"ס, יש להחמיר כיון שיש חולקים על הש"ך.

האם בליעת תרופות שיש בהם דבר איסור גורם טמטום

לפי"ז יש לדון אם התרופות שבולע מטמטמין לבו כיון שבולעם ואינו דרך אכילה. כי בתורת היולדת (פמ"ב הערה ב' ד"ה ונראה) דדווקא מאכלות אסורות מטמטמין את הלב, משום שגוף האדם ניזון מאיסור, אבל תרופה שאינה מזינה את הגוף אלא שמרפאת את החולי, יתכן שאין בה טמטום, וביחוד כשנפסלה מאכילת כלב, דמבואר בשו"ע (יו"ד סי' פ"ד) גבי שרץ שרוף דמותר אפילו לחולה שאין בו סכנה.

עירו דם מנכרי שאוכל נבילות וטריפות

בשו"ת חלקת יעקב (ח"ב סי' מ' – בנדמ"ח יו"ד סי' י"ג) דן בענין רב גדול ויר"ש שהיה זקוק לעירו דם, האם הוא צריך להקפיד שלא לקבל דם מאנשים שאוכלים נבילות וטריפות כיון שהוא מטמטם המוח ומוליד טבע רע, והביא ראיי מהאי סוגי, דכיון שדם נעכר ונעשה חלב, ואחז"ל שחלב נכרית מכניס טבע שלהן בתינוק, וק"ו הכי בדם גופא, ולמעשה פסק כיון שהחולה שם הי' מוטל על ערש דוי ביסורים קשים, במקום סכנה כו"ע מודו דשרי, ולא יחמיר כלל להמתין לקבל דם מאיש כשר, ובלא"ה כיון שאינו כ"כ ברור שתערובות דם של אוכלי נבילות וטריפות ג"כ מוליד טבע רע ומטמטם, דהרי בפוסקים רק מוזכר אכילה דרך הפה, א"כ בדברים סתומים ונעלמים מן השכל, אפשר יש איזה חילוק, ובסו"ד כי דהמצוה של וחי בהם יגן עליו להשריש ממנו ולגרש טמטום הלב ומדה רעה.

אזהרת האור זרוע למעוברות ליזהר מה שאוכלות

כ' האו"ז (ח"ב ה' שבת סוסי מ"ח) וז"ל צריכה אשה מעוברת להזהר שלא תאכל שום דבר איסור שמחמת כן הוי הולד רשע, כההוא דפרק אין דורשין ירושלמי (ע"ז פ"ב ה"א דף ט:), דאמר ר' כהן, אמו של אחר כשהיתה מעוברת בו, היתה עוברת לפני ע"ז, והריחה מאותו המין ונתנו לה ואכלה, והיתה אותו המין מפעפע בגופה כאירסה של חכינה, וצריך להזהיר את המניקות כדי שלא יאכילו התינוקות דבר איסור כדי שיהיו יהודים טובים עכ"ל.

האם אכילת דבר שאסור מדרבנן גורם לטמטום הלב

יש להסתפק האם אכילת מאכלות אסורות מדרבנן ג"כ גורמים לטמטום, ונ"מ טובא לגבי תינוקות ששותים מה שיש בו אבקת חלב נכרי. מפורסם שיטת התיבות (סי' רל"ד סק"ג) שהאוכל מאכל שאיסורו מדרבנן א"צ שום כפרה, וכאילו לא עבר דמי, והביא ראיי מהא דשנינו בעירובין (ס"ז:) בדרבנן עבדינן עובדא והדר מותבינן תיובתא, ואילו היה נענש על השוגג, היאך היו מניחין לו לעבור ולקבל עונש, אלא ודאי דאינו נענש כלל על השוגג באיסור דרבנן, והרי הוא להאוכל כאילו אכל כשירה, ובאמת כבר כ"כ בפרי תואר (סי' קי"ט סק"ז). האחרונים (שו"ת תורת חסד ח"א סי' ל"א ד"ה ומאחר, ושערי יושר ש"א פ"ז) הסבירו שהנתיבות ס"ל דבאיסור דרבנן אין חפצא דאיסורא, וכל האיסור הוא משום דמצוה לשמוע לדברי חכמים, וכיון שהוא רק איסור גברא, בשוגג לא עבר שום איסור.

אבל כידוע שהרבה אחרונים חולקים על חידוש זה ואכמ"ל, אבל יש לציין שבאתנון דאורייתא (כלל י' ד"ה וע"ע ביו"ד) הביא הרבה ראיות שאיסור דרבנן הוא איסור חפצא, ובתו"ד ציין למש"כ הש"ך (יו"ד סי' פ"א סק"ו) לגבי יניקת תינוק מהנכרית, דאע"פ שקטן האוכל דברים האסורים מדרבנן אין אביו מצווה להפרישו כמבואר בהל' שבת (סי' שמ"ג), היינו מדינא, אבל מ"מ יפרישו משום שמזיק לו בזקנותו שמטמטם הלב, וגורם לו טבע רע.

האכלת אבקת חלב נכרי לתינוקות

מקור איסור חלב עכו"ם

כ' בשו"ע (יו"ד סי' קטו ס"א) חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, אסור שמא עירב בו חלב טמא, וכי הפוסקים דגם בזה"ז שאין חלב טמא מצוי כלל בינינו, נמי אסור, דכל היכא דאיכא חשש תערובת,

אע"פ שהוא חשש רחוק מאוד, עדיין הוא בכלל הגזירה. לפי"ז יש לדון במה שמצוי היום שנותנים תחליפי חלב לתינוקות, ובחלקם יש גם אבקת חלב נכרי.

האם חלב עכו"ם נאסר במנין ונ"מ לדינא

והנה נחלקו הראשונים אם חלב עכו"ם נאסר במנין, דאם לא נאסר במנין, וטעם הגזירה נתבטלה בזמנינו כשאין בהמה טמאה באותה העיר, יש להקל. בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' ק"ה) פסק שחלב עכו"ם נאסר במנין ולכן גם במקום שאין חשש של חלב טמא, ג"כ אסור אם אין ישראל רואה את החליבה, ופורץ גדר ישכנו נחש (וע"ע בערוה"ש יו"ד סי' קט"ו ס"ה – סי' משי"כ נגד המקילים בזה), ואמנם החזו"א (יו"ד סי' מ"א סק"ד ד"ה ואמנם) כ' וז"ל אבל אם אין בכל העיר בהמה טמאה, הדין נותן דהוי כאין בעדרו טמאה, ויושב בצד העדר וכמשי"כ הפר"ח (יו"ד סי' קט"ו סק"ו) עכ"ל. אבל בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' פ"ז ד"ה ולא) כתב, לו יהא כמשי"כ רבינו החזו"א זצ"ל, מ"מ עדיין אסור לנו לדחות שיטת החת"ס לדינא, בפרט שאמרה למיגדר מילתא, כמבואר מתוך דבריו בתשובה (וע"ע שכתב וז"ל לפני כ"ה שנים קודם שהדפיס החזו"א דבר זה, שאל אותי אם אני מסכים שיחלוק על החת"ס, ואמרת לי לו במה המדובר, והשיב לי ביסוד שיטת החת"ס מרשיי הנ"ל, ואמרת לי בעניי דלו יהא כדבריו שפירוש החת"ס בדברי רש"י תמוה, מ"מ ע"ז עדיין אסור לנו לדחות שיטת החת"ס לדינא, ובפרט דאמרה למיגדר מילתא כנראה היטב בדבריו עכ"ל), וכן פסק בשו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' ק"ג).

חלב בפיקוח ממשלת

גדולי הפוסקים דנו אם יש מקום להקל בחלב עכו"ם במקום שיש פיקוח ממשלתי, והחזו"א הנ"ל (יו"ד סי' מ"א סק"ד ד"ה ואמנם) כ' דכשיש פיקוח הממשלה שלא יערבו בו חלב טמא, וצפויים לעונש על הזיוף, יש מקום לומר דהוי כשפחות החולבות דמירתתות, וכמו שומר שיושב על צד העדר שרואה כשהוא עומד.

אבל בקריינא דאגרתא (ח"ב מכתב קכ"ג) כ' מרן הקה"י זצ"ל שבזמן המלחמה לא היה מצוי חלב והיו משתמשין באבקת חלב, ומרן החזו"א זצ"ל הקיל לחלושין מבני הישיבה להשתמש בזה מחמת פקוח הממשלה ע"ש, וכידוע שמרן החזו"א זצ"ל התיר לבחורים חלושים לאכול מוצרים עם אבקת חלב כדי שיהיו בריאים, ואילו בחורים שלא היו צריכים כ"כ לא התיר להם (ע"י מעשה איש ח"ד עמוד קל"ז וח"ה עמוד ס'). ובשו"ת דברי ישראל (ח"ב סוסי' ט"ו) כ' דבשנת תש"י דיבר עם מרן החזו"א זצ"ל בסוגי' זו, ואמר לו דלמעשה אינו מתיר אפילו כשיש פיקוח ממשלתי רק לילדים קטנים דהוי בגדר חיי נפש כמבואר ביבמות (ק"ד.), וכן ליולדת תוך ל' כמבואר בשבת (סוף פ' מפנין), אבל אין להתיר לשאר אנשים ונשים שהם בגדר חושאב"ס, וכשיטת מרן החזו"א זצ"ל מבואר גם בשו"ת לבושי מרדכי (יו"ד ח"ב סי' נ"ז).

וע"ע בשיטת מרן החזו"א זצ"ל בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' תמ"א וסי' ת"פ, וח"ב סי' שע"ג), והסביר שם שהמושג "פיקוח ממשלתי" אין בו ממש בזמנינו, דלא איכפת ליה לבעל המשק מהקנס שאינו סכום משמעותי שיימנע בגללו מלערב חלב טמא, כיון שהריוח מעירוב חלב מבהמה טמאה הוא גדול מאוד, משום שהוא יציל שאר החלב מחימוץ, וכל מה שהקילו הפוסקים הוא רק אם יענש במאסר לתקופה ממושכת כדין מורד במלכות, או קנס כ"כ גדול שיחריב את פרנסתו, ועוד הוסיף (ח"ה סי' רנ"ד) שבדרך כלל אינו מפחד מהקנסות כיון שאינו מצוי שיגיעו לפקה, ואפילו אם יגיעו וימצאו משהו, יתכן שיסתדר עם הפקיד ע"י שוחד ע"ש.

מאידך גיסא באג"מ (יו"ד ח"א סי' מ"ו – מ"ט) כ' דגם לפי השיטות שחלב עכו"ם הוא בכלל דבר שנאסר במנין, בכל זאת במקום שיש פיקוח ממשלתי שלא יערבו בו חלב בהמה טמאה, והעוברים צפויים לעונש, יש לצדד להתיר חלב עכו"ם, דהרי אם ישראל יושב בחוץ והוא יוצא ונכנס, מהני ברפת עכו"ם, וא"כ מוכח דמה שהעכו"ם מירתת מספיק להתירו אפילו במקום שירויח, והביא הרבה ראיות דאנן סהדי הוי חזקה גמורה אפילו להוציא ממון מיד המוחזק.

אבל הרבה אחרונים הקשו על יסודו שפחד זה נחשב כמו אנן סהדי, וע"י בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' ל"ד) שהקשה דלא יתכן שפחד הפיקוח ממשלתי יחשב כדיעה יותר מכשאין דבר טמא בעיר כלל, ואע"פ דהתם הוי אומדנא גדולה, בכל זאת החלב אסור, ועוד דמבואר ברמ"א (יו"ד סי' קט"ו ס"ב) דחלב

שנחלב לגבינה, אפילו לפי השיטות שמותר לעשות גבינה ממנה, מ"מ אסור לשתות החלב, והסבירו השי"ך והגר"א טעם הדבר כיון שלא ראה החליבה אע"פ שידוע שדעת הנכרי לעשות גבינה ממנו, וא"כ הוי אומדנא גדולה שלא נתערב בו דבר טמא, ובכל זאת לא מהני האי אומדנא, וכמבואר בתוס' בע"ז (לה. ד"ה לפי) אטו עכו"ם שוטה לערב חלב טמא אע"פ שידוע שאינו עומד.

וע"ע בערוה"ש (יו"ד סי' קט"ו ס"ו) שהביא מעשה נורא בענין חלב עכו"ם, ובסו"ד כ' וז"ל כך מקובלני שכל גזירת חכמים, לבד טעמם הנגלה, יש עוד הרבה טעמים כמוסים שלא גילו אותם, והשומע ישא ברכה מאת ה', וישולם גמולו בזה ובבא עכ"ל. וכן מבואר גם בדרשות חת"ס (ח"א עמוד פ"א בהספדו על היד דוד) וז"ל ולא חכמו ישכילו, כי יש בכל אלו טעמים אחרים גבוהים מעל גבוהים, ועל כל דבר ממונים מלאכים מטיבים ומריעים, ואז יבינו וישכילו כי כל גדרי חז"ל וגזירתם, יש להם שורש למעלה, אז ישימו מחסום לפיהם עכ"ל.

ולכן כ' החלקת יעקב שגדרי האומדנות נסתרים מאתנו לדעת איזה מהם מועיל ואיזה לא מועיל. כשיטת החלקת יעקב שאין לסמוך על פיקוח ממשלתי, כן מבואר גם בשו"ת זקן אהרן (ח"ב סי' מ"ד) ושו"ת מנחת אלעזר (ח"ד סי' כ"ה) ושו"ת מלמד להועיל (ח"ב סי' ל"ו סק"ד) ושו"ת הר צבי (יו"ד סי' ק"ג) ושו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' ל"א סק"ו) ושו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' ת"פ), וע' בשו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' ק"ג בסו"ד ד"ה ועד) שהוסיף עוד טענה, דגם לפי חוקותיהם, מותר להם להסתיר עד שתי אחוזים, וא"כ יש לחוש שעירב בו חלב טמא, אמנם יש שהעירו דהיום יש חוק חדש שחייבים לגלות כל מה שיש במאכל שמא האוכלו יש לו אלרגיה למאכל זה, ולפעמים הוא סכנת נפשות.

יש לציין דהגם שמפורסם שמרן האג"מ זצ"ל היקל בחלב שלא היה שם משגיה, וסומכים גם על פיקוח ממשלתי, אבל מן הראוי לפרסם, שכתב בכמה מקומות, דאע"פ שיש טעם גדול להמקילין בזה, "לבעלי נפש מן הראוי להחמיר ואין בזה משום יוהרא, וכך אני נוהג להחמיר לעצמי" (אג"מ יו"ד ח"א סי' מ"ז סוד"ה ולכן, וסי' מ"ח ד"ה ולכן, וסי' מ"ט ד"ה והנה נתבאר), ועוד כ' "מן הראוי לבעלי נפש להחמיר, ומטעם זה ודאי ראוי למנהלי ישיבות קטנות שיתנו לתלמידים חלב שמעמידין ישראל לראות החליבה, ואף שהוא ביוקר מעט... כדאי להחמיר, כי גם זה הוא מעניני חינוך ולימוד, שידעו שכדאי וראוי לבני תורה להחמיר אף כשיש רק חשש איסור, דמזה יתבוננו לראות איך לירא מאיסורים" (אג"מ יו"ד ח"ב סי' ל"ה, וע"ע משי"כ שם בח"ד סי' ה').

אבקת חלב

כ' החזו"א (יו"ד סי' מ"א סק"ד ד"ה אבקת) דאבקת חלב הוא בכלל גזירת חלב עכו"ם ואינו דומה לגבינה וחמאה, דהתם יש צד להקל כיון שחלב טמא אינו עומד ומתקשה להיות גבינה וחמאה, משא"כ באבקת חלב שנעשה ע"י ייבוש החלב באויר חם, ולחות החלב כלה, ונשאר רק היבש שלו, ואפשר לעשות אבקת חלב גם מחלב טמא, ובכל זאת התיר אבקת חלב לצורך חולים וילדים קטנים כשיש פיקוח ממשלתי, משום שהוא חיי נפש להם וכנ"ל.

אבל בשו"ת הר צבי (יו"ד סי' ק"ג - ק"ד) האריך להוכיח דאבקת חלב מותרת, משום שבגזירת חז"ל על הגבינה לא כללו כל תוצרת החלב, והרי מבואר בב"י דחלב עכו"ם שנעשה גבינה ביד העכו"ם לפני שהגיע ליד ישראל, לא נאסר משום חלב עכו"ם, דגזירה זו היא רק אם חלב עכו"ם הגיע ליד ישראל, משא"כ אם נשתנה לפני שהגיע ליד ישראל, וא"כ גם אבקת חלב שנשתנה לפני שהגיע ליד ישראל אינה בכלל האיסור של חלב עכו"ם, ואע"פ שחז"ל גזרו גם על גבינת עכו"ם, מ"מ אין למידיים משם, כמו שגם חמאה אינה בכלל הגזירה של גבינה. עוד הוסיף כיון שאבקת חלב מיוצר דווקא מחלב פרה ולא ממין אחר, ויש עונש על המזייף, ממילא אין מקום לגזור מעצמנו ולאסור אבקת חלב. וע"ע בשו"ת זקן אהרן (ח"ב סי' מ"ד) שג"כ פסק כן, והסביר דחשש דבר טמא לא שייך בבית חרושת גדול, ובפרט שדבר טמא אינו מצוי בינינו, ועוד כיון דפנים חדשות באו לכאן, ולא הוי בכלל הגזירה כיון שנשתנה שינוי גמור (אבל בחזו"א הנ"ל מבואר דלא ס"ל הכי), וע"ע בשו"ת דבר יהושע (ח"ג סי' י"ז - י"ט) שכתב דאע"פ שטעמו של ההר צבי מדין ס"ס אינו נראה לו, מ"מ להלכה הדבר מותר. בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' ס"ו) פסק שאם יש אפשרות

להאכיל התינוק בשבת ע"י משאבה חשמלית, או באבקת חלב של נכרי, טוב יותר להאכילם מאכל מאבקת חלב, בפרט לדעת מרן החזו"א הנ"ל.

בחלקת בנימין (סי' קט"ו ס"א ביאורים ד"ה חלב שחלבו) הקשה על ההר צבי, דיש לחלק טובא בין אבקת חלב לגבינה וחמאה, דבגבינה וחמאה יש שינוי בגוף החלב שנשתנה למאכל אחר, משא"כ באבקת חלב שאין כאן רק הסרת המים שבו ואז נשאר אבקת חלב, אבל מהיכ"ת לחדש דזה נחשב כשינוי, בפרט שאח"כ כשמוסיפים בו מים לעשותו חלב, הרי הוא חלב כמו שהיה מתחילה, ולכן כ' דיש להחמיר באבקת חלב כשיטת מרן החזו"א זצ"ל, וכן הביא הגר"מ גרוס שליט"א בשם מרן הגריש"א זצ"ל דא"א לצרף סברת ההר צבי אפילו לסניף, דהיאך יתכן שהחלב אסור, והאבקה הנעשית ממנו מותרת (הובא בתל תלפיות קובץ ס"ז עמוד ש"צ). עוד יש לציין שהיום אפשר לייבש חלב טמא בחלב טהור מבלי שניתן להבדיל ביניהם.

אבקת חלב שמעורבת במאכל אחר

בשו"ת ציץ אליעזר (חט"ז ס"י כ"ה) כ' דאפילו אם נחמיר לאסור אבקת חלב של נכרי, מ"מ אם הוא מעורב במאכל אחר כגון בשוקולד, יש להקל, והסביר כסברת ההר צבי שאבקת חלב אינה נכללת בגזירת חלב עכו"ם, וממילא אינה אסורה מצד שנאסר במנין, וגם א"צ לחוש שמעורב בה חלב מבהמה טמאה, והוסיף דכיון דמייירי בתערובת, כ' בשו"ת לבוש מרדכי (סי' כ"ב) שלא היתה גזירה על תערובת, ולכן גם אלו שמחמירים באבקת חלב, יודו שיש להקל בתערובת עכתו"ד (ועי' בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' צ"ב בעין זה).

אבל יש שהעירו דהיתר זה מבוסס גם על ההנחה שאין לחוש לחלב מבהמה טמאה, וזה אינו מוסכם על כל פוסקי זמנינו, אמנם ע' בקובץ תשובות (ח"א סי' ע"ג סק"א) שמרן הגריש"א זצ"ל צירף סברא זו של תערובת, אבל לא באבקת חלב רגילה, ודן שם בענין לקטוז (סוכר החלב שברוך כלל מפיקים אותו ממי חלב שהם המים המופרשים לאחר הגיבון), וכ' שאינו אסור משום חלב עכו"ם משתי סיבות, א. משום שלאחר עירבובו בחומר שבטבלית נפסל לאכילת חלב, ב. כיון שהלקטוז עשוי ממי גבינה אין בו איסור של חלב עכו"ם כמבואר בכנה"ג בשם השלטי גיבורים.

תחליפי מזון של תינוקות שיש בהם אבקת חלב

והנה אפילו אם נאמר שיש להחמיר באבקת חלב, מרן הגרשז"א זצ"ל פסק דא"צ להחמיר לתת לתינוקות אבקת חלב הנעשית מחלב ישראל, משום שגם הנעשה מחלב עכו"ם הינו מחלב פרה, ואין לחשוש שעירבו בו דברים טמאים, והרי א"א לעשות אבקת חלב מחלב בהמה טמאה, ולכן יש להקל בתינוקות, וגם אין חשש של טמטום הלב כיון דבפשטות אין איסור דרבנן נעשה איסור חפץ, אלא הוא דין באדם (הקטן והלכותיו ח"א פ"ה סוף הערה מ'), אמנם בשו"ת לב אברהם (סי' ע"ד) ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ט סי' פ"א) פסקו דנכון לכתחילה לחזור אחר אבקת חלב או מטרנה הכשרים כדת וכדין, משום שדבר זה פוגם מאוד בקדושת הילד, וע' בשו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' ל"א סקט"ו) שכתב שרוב החרדים לדבר ה' הזהירים בכשרות המאכלים, נזהרים עד מאוד בחלב עכו"ם, אפילו בזה"ז, אפילו לקטנים, ובשו"ת משנה הלכות (ח"ט סי' קנ"ה) כ' דאפילו אם יש היתר לקטנים, מ"מ זה גורם לטמטום הלב להתינוק, וכש"כ בזקנותו.

והנה לכאורה יש כמה וכמה סברות להקל לתינוקות תחליפי מזון שיש בהם אבקת חלב, אבי"א לשיטת החזו"א והאג"מ אפשר זה מותר לכתחילה מעיקר הדין כשיש פיקוח ממשלתי, ועכ"פ לגבי תינוקות יש מקום לסמוך להקל לכתחילה, וגם לשיטת החת"ס שהחמיר, אפשר לצורך תינוקות יש להקל כמו לחולים, או שמא ס"ל דלא קבלו עליהו לגבי תינוקות כמשאחז"ל ביבמות (ק"י ד), סתם קטן מסוכן הוא אצל חלב, ועוד גם אלו המחמירין שאין לסמוך על פיקוח ממשלתי משום שאינם בודקים היטב אם יש בהמה טמאה ברפתות, אבל במזון תינוקות בודקים היטב את המפעלים המייצרים מזון לתינוקות.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' שמות תשע"ט

קיבל מתנה בטעות ממי שחשב שחייב לו הכרת הטוב

מעשה שהיה בשלש חברים שבאו מחו"ל ללמוד בא"י, וכשהתחתנו, ראובן ושמעון חזרו לחו"ל, ולוי נשאר לגור בירושלים בדירה יוקרתית באזור יוקרתי. כעבור כמה שנים, שמעון עבר תקופה קשה מאוד, עם הרבה צרות ר"ל, וראובן רצה לעזור לו להשתחרר קצת, ולכן ביקש מחבריהם לוי שנופש כל שנה בבין הזמנים בצפת למשך שבועיים, שיסכים ששמעון יגור בדירתו לאותה תקופה, והוא ראובן ישלם את השכירות שלא בידיעת שמעון, והוסיף לבקש מלוי, שהוא יזמין את שמעון לבא מחו"ל לנפוש בדירתו לשבועיים, חינם אין כסף, ויסביר לו שבלא"ה אינו נמצא בירושלים לאותה תקופה, אבל ראובן התנה שבשום פנים ואופן לא יגלה לשמעון שהוא משלם עבור השכירות. כמוכן שמעון קפץ על המציאה, ונהנה בשהותו בדירתו של לוי, והשאיר מתנה יקרה מאוד מאוד, לאות הכרת הטוב ללוי, שאירח אותו בדירתו בחנם לשבועיים. לוי המארח, שכבר קיבל דמי שכירות מראובן, שואל אם מותר לו לקבל המתנה היקרה, דאע"פ שניתן משום הכרת הטוב, אבל ניתן לו בטעות, או שמא צריך להחזירה לשמעון, וזה יהיה קשה מאוד משום שראובן התנה שאינו רוצה ששמעון ידע שהוא שילם השכירות עבורו, או שמא המתנה מגיע לראובן שהוא המארח האמיתי כיון שהוא שכר את הדירה.

תשלום שכירות ליוכבד שהניקה את בנה

כ' בפ' שמות (ב' ט') "ותאמר לה בת פרעה, היליכי את הילד הזה והינקהו לי, ואני אתן את שכרך", ודרשו חז"ל בסוטה (י"ב). אמר ר' חמא בר חנינא, לא דיין לצדיקים שמתזירין להן אבידתן, אלא שנותנים להם שכרן.

ולכאורה צ"ע טובא, דאמנם יוכבד לא יכלה לגלות לבתיה שהיא אמו של משה, דהרי פרעה גזר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, וכל ההצלה היתה שבתיה אימצה אותו לבן וחשבה שזכתה מן ההפקר, ואם תדע שהוא יהודי, אפשר לא היתה מצילתו, אבל היאך הסכימה יוכבד לקבל שכר עבור מה שהניקה את בנה, דהרי היא היתה חייבת להניקו, כדתנן בכתובות (נ"ט:): ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה, טוחנת, ואופה.... **ומניקה את בנה**, וכן נפסק להלכה ברמב"ם (הל' אישות פכ"א ה"ב) ובשו"ע (אה"ע סי' פ' ס"ו). והנה זה ברור שהדבר מותר דהרי יוכבד עשתה כן, אע"פ שהתשלום (לאות הכרת הטוב, או אפשר שכירות פעולים) ה"י בטעות, וא"כ אפשר י"ל גם בנד"ד, אע"פ ששמעון נתן מתנה ללוי בטעות, מ"מ כיון שניתן לו המתנה לאות הכרת הטוב, אפשר מותר לו לקבלו.

חיוב לשלם עבור הנאתו מפעולה שחבירו עשה עבורו

אבל יש מקום להסביר למה יוכבד קבלה תשלום מבתיה, ע"פ הרמ"א בהל' השבת אבידה (חוי"מ סי' רס"ד סוף ס"ד) שאם אדם עשה פעולה, וכוונתו היתה לטובת עצמו וגם לטובת חבירו, חבירו חייב לשלם לו מה שנהנה, ולא אמרינן כיון שבלא"ה עשה את הדבר לעצמו, חבירו פטור מלשלם לו, והסבירו ה"ט"ז והגר"א והנתיבות שחייב לשלם לו מדין יורד לרשות חבירו ע"מ להשביחו, בשדה העשויה ליטע, והסביר הנתיבות (שם סק"ו) דזה דומה להא דמבואר בשו"ע (חוי"מ סי' ע"ב סט"ו) שיירא שחנתה במדבר, ועמד עליה גייס לטרפה, ופסקו עם הגייס ממון, מחשבין לפי ממונם (של כל השיירא), ואין מחשבין לפי נפשות (פי' הסמ"ע סק"ו שהרי בשביל ממון לבד באו). ולכאורה הדברים ק"ו, דהרי התם, הנהנה לא ביקש ממנו לעשות, ובכל זאת צריך לשלם לו עבור מה שנהנה (שניצול מן הגייס), א"כ ק"ו באופן שהנהנה ביקש ממנו לעשות הפעולה (כגון בבתיה שביקשה מיוכבד להניק את משה), אע"פ שבלא"ה היתה עושה הפעולה לעצמה, שצריך לשלם לה.

אבל הגר"א גניחובסקי זצ"ל טען דיש לחלק בין הנידונים, דבציור של הרמ"א, חיוב התשלום הוא מדין נהנה, ובכגון דא הרי הוא חייב, משא"כ אצל יוכבד, שלא היתה הנאה ממש לבתיה, ועיקר סיבת החיוב היא משום הפסיקה שבתיה הבטיחה לה שכן, והרי הפסיקה היתה בטעות. אמנם לעני"ד יש לדון בזה טובא, דהרי בתיה רצתה לגדל את משה כבנה כמבואר במדרש (שיובא להלן) שחמלה על משה ואהבה אותו אהבה יתירה, וא"כ גם לבתיה היתה לה הנאה מזה.

האם שייך פסיקה על דבר שהשני חייב לעשות בלא"ה

הגר"א גניחובסקי זצ"ל (הובא בישרון חלק כ"ט עמוד שצ"ג) הסתפק אם שייך פסיקה על דבר שההוא עושה בלא"ה, כגון אם אדם אומר לחבירו שעל כל נשימה שינשום, הוא ישלם לו כסף (ולא עשה קנין על ההתחייבות), האם חייב לשלם לו מדין פסיקה על הפעולה, ושיחשב כפועל עבורו. והביא דלכאורה יש לפשוט הספק מהסוגי בקידושין (ח): האומר לאשה התקדשי לי בככר זה, והיא אמרה תנהו לעני, אינה מקודשת, דאמרה לו כי היכי דאני חייבת לתת צדקה לעני, גם אתה חייב לתת, ואם נאמר דשייך פסיקה גם על דבר שבלאו הכי חייב לעשותו, א"כ נימא דאע"פ שכבר חייב לתת הככר לעני, מ"מ שייך להתחייב ע"ז, והרי זה כמו האומרת תן מנה לפלוני ואקדש אני לך דמקודשת מדין ערב (קידושין ו:).

אבל הביא שהיד דוד (פסקי הלכות פ"ד אישות דף קכ"ד) מבאר שאין כוונת הגמ' שאינה מקודשת משום דלא שייך פסיקה אחרי שכבר חייב, אלא כוונת הגמ' היא דאמרינן דלצחוק ממנו נתכוונה, ומסתמא אין כוונתה באמת להתקדש לו, אבל אם אמרה בפירוש שיתן בתורת צדקה ועל דעת זה תתקדש לו, והוא שומע בקולה, אה"נ דמקודשת (ואין לומר שהיא מקודשת משום שפטר אותה מלתת צדקה, דהרי ניתן לומר שהיתה פטורה מצדקה כגון שלא היתה לה כסף). לפ"ז יש מקום לומר דשפיר חלה הפסיקה של בת פרעה לשלם ליוכבד, אבל אין להוכיח משם לנדי"ד, דהרי לוי קיבל דמי שכירות כבר עבור דירתו, וא"כ כל מה ששמעון נתן לו היה בטעות.

האם צריך לשלם כשהבטיח לאבי הילד שישלם לו אם יציל את בנו ממערבולת בים

מעשה שהיה בנער שנקלע למערבולת בים, והיה שם רק איש אחד בשם ראובן שידע לשחות, אבל פיחד להצילו משום שיצטרך לסכן א"ע, ועמד שם שמעון, וכדי לדרבן את ראובן להצילו, אמר שמעון לראובן שיתן לו הרבה כסף אם יצילו, ולכן ראובן קפץ לים ואכן הצילו, ואח"כ נתברר שהנער הי' בנו של ראובן, והסתפקו אם שמעון חייב לשלם לראובן, ושאלו את מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א אם האב יכול לדרוש משמעון מה שהתחייב לו, ופסק שבודאי יכול לדרוש הכסף, אבל שמעון גם יכול לומר לראובן, דעל ידי ההוצאה שלי שהוצאתי כדי להציל את בנך, נמנע ממך נזק של מות בנך, וא"כ אני נחשב כמרפא את בן חבירו שלא מדעת אביו, ויכול לתבוע תשלום עבור זה מראובן מדין יורד.

אבל הגר"א גניחובסקי זצ"ל הק' על פסק זה, דהרי הבן אינו שייך לאביו, ואם מאכיל את בן חבירו כאשר האב אינו חייב לזונו, האם יכול לתבוע כסף ממנו, ולפ"ז יש לדון שיוכבד היתה צריכה לשלם לבת פרעה מדין יורד – פי' לקבל תשלום עבור ההנקה היה מותר לה, אבל מאידך גיסא גם היתה צריכה לשלם לבתיה מדין יורד. אבל יש לדחות לפמשי"כ הרמ"א (ח"י"מ ס"י רס"ד ס"ד), שהמציל לצורך עצמו, ולא הוצרך להרבות בהוצאות בשביל חבירו, וגם הציל של חבירו, אינו חייב לשלם לו דזה נהנה וזה לא חסר, וא"כ כיון שיוכבד היתה מניקה את בנה בלא"ה, ולא הוציאה הוצאות עבור בתיה בת פרעה, ממילא היה אסור לה לקבל תשלום ממנה.

עוד העירו על הפסק של מרן הגר"ח שליט"א, למה חייב שמעון לשלם לראובן אבי הנער, דהרי יכול לומר לו משטה אני בך, ובדבר שראובן חייב לעשות, אין שמעון צריך לשלם לו כמבואר ביבמות (ק"ו). חלוץ לה על מנת שתתן לך מאתיים זוז, לבתר דחלץ לה אמר לה זיל הב ליה, אמר ליה רב פפא משטה אני בך עבדה ליה, אבל לעני"ד י"ל שראובן לא היה חייב לסכן את עצמו כדי להציל את חיי בנו, וממילא לא שייך כאן הטענה של משטה אני בך.

פסק הבנין שלמה במי ששבר חבית י"ש בחנות ועי"ז הציל בעל החנות מקנס גדול מהממשלה

בשו"ת בנין שלמה (ח"י"מ ס"י ה') הביא תשובת המקור חיים (הגר"ח חיים סאגאלוביץ זצ"ל - ס"י ל"ג) בענין ראובן שמכר י"ש בלי רשיון, ושמעון נכנס לחנות זה ושבר בקבוק ונשפך היי"ש, ופתאום הגיעו ממוני המלך, ואם היו מוצאים היי"ש היו לוקחים אותו וגם קונסים אותו, אבל עכשיו ששבר את הבקבוק, הצילו מקנסות, ונסתפק שם אם המזיק חייב לשלם, משום שאפילו אם לא היה שובר את

הבקבוק, ממוני המלך היו לוקחים אותו, ועוד מטילים קנס גדול על בעל החנות, ונמצא שעל ידי שבירת הבקבוק, יצא לו טובה. אחרי שהביא כמה ראיות מש"ס ופוסקים, סיים שיש להוכיח שפטור מלשלם מיוסף הצדיק שאמר לאחיו "אל תיראו...אלוקים חשבה לטובה", אלמא אע"פ שאחיו כוונו לרעה להזיק לו, השיב להם יוסף שאינו בדין שאעניש לכם, כיון שבא לי טובה מזה, ומ"מ אתם חייבים בדיני שמים כמו מי שנתכוון לאכול בשר חזיר ועלתה בידו בשר טלה (נזיר כ"ג. קידושין פ"א.), אבל גם זה אינו, כי "התחת אלוקים אנכי", ולפי"ז פסק שבכל מקום שאחד כוון להזיק לחבירו, ונהפך לטובה, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים.

הבנין שלמה העיר באריכות על כל הראיות בתשובה זו, ובסו"ד דחה הראי"י מיוסף הצדיק, וכתב "לענ"ד אינו ראי"י של כלום, דבאמת הגע בעצמך, אם אדם גנב נפש ומכרו, והתרו בו לחנק, ועד שבאו עדים לב"ד להעיד עליו, עלה האיש לגדולה ע"י המכירה והיתה המכירה לטובה, הכי יעלה על דעתך שב"ד יפטרו אותו מחיוב מיתה, חס מלהזכירו, דמ"מ עבר עבירה שיש בה חיוב מיתה, והב"ד מחוייבים לעשות כמו שצויה התורה, ומה שהיה בדבר לטובה, אינו שייך להם, דאפילו אם עשה תשובה שבדיני שמים מוחלין לו, מ"מ ב"ד של מטה הורגין אותו, אלא שבזמן מכירת יוסף עדיין לא נצטוו על הלאו של גונב נפש כיון שהיה קודם מתן תורה", ואחרי אריכות גדולה פסק ששמעון חייב לשלם מדין מזיק. אבל לכאורה הי' מקום לומר, ששמעון שהזיק את הבקבוק נחשב כיוורד, דהרי הציל את ראובן מקנסות, ואם זה נכון, יוצא שהתשלום עבור הבקבוק ששבר זהו ההוצאות שלו כדי להציל את בעל החנות, וא"כ למה פסק החשק שלמה ששמעון צריך לשלם עבור הנזק, אבל מרן האילת השחר זצ"ל אמר דאין מושג של יורד כשאין כוונתו להשביח, והרי שמעון לא שבר את הבקבוק כדי להציל את ראובן מקנסות.

ביאורים שונים בהנהגת יוכבד שקבלה תשלום מבתיה

יוכבד מסרה התשלום למינקת אחרת שהניקה את משה

האחרונים הסבירו הנהגת יוכבד שקבלה תשלום עבור הנקת בנה משה, בכמה דרכים. כי בילקוט שמעוני (פ' שמות רמז קס"ו ד"ה ויהי מקץ) וז"ל ויהי מקץ שנתים, ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן, ותקרא שמו משה כי מן המים משיתיהו, ואביו קרא לו חבר כי בעבורו חובר עם אשתו אשר גרש, ואמו קראה לו יקותיאל..... וקהת ומניקתו קראו לו אבי סוכו לאמר כסוכה הוצפן שלשה חדשים עכ"ל, והקשה המ"א בפירושו זית רענן על הילקוט (שם סק"ט), הרי אמו הניקתו כדאיתא בקרא, והיאך שייך לומר שאמו קראה לו שם אחד, ומניקתו קראה לו שם אחר, ות"י ששכרה לו מינקת ג"כ. לפ"ז י"ל שהכסף שיוכבד קבלה, מסרה למינקת שג"כ הניקתו, וא"כ אין תמיה כלל על יוכבד שקבלה שכר מבתיה, אבל לפ"ז א"א לפשוט שאלתנו מיוכבד, דהתם לא היה טעות כלל, משא"כ בנד"ד ששמעון נתן מתנה בטעות.

אם בת פרעה עוד לא התגיירה השכר ששילמה ליוכבד היתה טעות עכו"ם ושרי

עוי"ל דקיי"ל שטעות עכו"ם מותר כמבואר בב"ק (ק"י"ג), וכן פסק הרמב"ם (הלי גזילה פ"א ה"ד, ועי' רמ"א חו"מ סי' שמ"ח ס"ב), וא"כ כיון שבתיה בת פרעה טעתה, ולא ידעה שיוכבד היא אמו של משה, היה מותר לקבל תשלום ממנה. אבל זה תלוי בביאור הגמ' בסוטה (י"ב.), דשנינו התם "ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור", א"ר יוחנן משום רשב"י מלמד שירדה לרחוץ מגלולי בית אביה (פרש"י לרחוץ: לטבול שם לשם גירות), ואם כבר היתה גיורת, שוב א"א להחשיב התשלום עבור ההנקה כטעות עכו"ם.

אבל יש לציין שיש מחלוקת אם בתיה התגיירה, דהרי מבואר במדרשים (פרקי דר' אליעזר פמ"ח, ושמות רבה א' כ"ג, ותרגום יונתן בן עוזיאל שמות ב' ה') שבתיה היתה מצורעת, וירדה להתרחץ, וכשנגעה בתיבת משה נתרפאה, ולכן חמלה על משה ואהבה אותו אהבה יתירה, ועי"ע במדרש רבה (פ' בא י"ח ג') בענין מכת בכורות, שגם הבכורות הנקיבות במצרים מתו, חוץ מבתיה בת פרעה שנמצא לה פרקליט טוב, זה משה. הרי מבואר שעדיין לא התגיירה, ולפי"ז שפיר י"ל שהשכר שיוכבד קיבלה היתה טעות עכו"ם. עוד יש להעיר שהנצי"ב (מרומי שדה מגילה י"ג.) ומרן הגריש"א זצ"ל (בהערות סוטה י"ב.) הסבירו שבתיה לא טבלה לשם גרות כמשמעו, אלא שדרך בעל עבירה אפילו כשנעשה בעל תשובה, עליו לרחוץ כמבואר בשו"ע (יו"ד סי' רס"ח), ומה שפרש"י שירדה לטבול לשם גירות, פירושו שנכנס בה רוח טהרה, אבל לא גירות ממש, והטורי אבן במגילה (י"ג.) הוסיף עוד יותר, דכל המושג של גירות הוא רק כשבא ליכנס לקדושת

ישראל ולצאת מתורת בני נח, כמו בדור המדבר שמלו וטבלו כשבאו לקבל את התורה כמבואר ביבמות (מ"ו:). ובכריתות (ט.), והרי באותו זמן כולן היו עליהן תורת בני נח, וא"כ טבילה זו למה, וע"ש עוד ראיי לזה. לפ"ז אם בתיה לא נתגיירה, הא קיי"ל דטעות עכו"ם מותר, וממילא יוכבד לא היתה צריכה להחזיר את השכר.

אבל יש להעיר, דאפילו אם עדיין לא נתגיירה, וקיי"ל דטעות עכו"ם שרי, מ"מ הבאר הגולה (חוי"מ ס"י שמ"ח סק"ה) הביא בשם הספר חסידים (סי' תתרע"ד), לגבי החזרת הטעות שטעה הגוי מעצמו, וז"ל ואני כותב זאת לדורות.....ורבים אשר קידשו ה' והחזירו טעויות הגויים בדבר חשוב, גדלו והעשירו והצליחו, והניחו יתרם לעולליהם עכ"ל. לפ"ז אינו מסתבר לומר שיוכבד, אשת עמרם שהיה גדול הדור, אמו של אהרן ומשה ומרים, לא התנהגה כן להחזיר טעות עכו"ם, וא"כ עדיין צריכים ליישב הקושי, אא"כ נתרץ לפמשי"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה ס"י שע"ט) שדברי הבאר הגולה נאמרו רק כשמקדש שם שמים ע"י החזרת הטעות, אבל אם רק הנכרי המקבל יודה ליהודי שהחזיר לו את טעותו, אין זה מספיק קידוש ה', דבעינן שרבים ידעו ויפארו את מעשיו, וזה לא היה שייך אצל בת פרעה.

יוכבד לא יכלה להחזיר את השכר שקיבלה משום חשש פקו"נ של משה

אמנם אפשר י"ל שיוכבד לא יכלה להחזיר את הכסף, משום שכל ההצלה היתה משום שבתיה גידלה את משה כאילו הוא בנה, ואם יוכבד היתה מגלה לה שהיא באמת אמו, אפשר לא תרצה לגדלו, או אפשר פרעה יתנגד לכך, וא"כ אי החזרת השכר היתה שאלה של פקו"נ למשה, ובכה"ג בודאי לא שייך להחמיר להחזיר טעות עכו"ם (על הצד שבתיה עוד לא התגיירה), ואם יש לחוש משום גזל נכרי, הלא מבואר בב"ק (ק"י"ג:) דכל האיסור של גזל עכו"ם הוא רק במקום חילול ה', והכא שבתיה לא ידעה שיוכבד היא אמו של משה, לא היה חילול ה'.

חיוב הנקת בנה הוא שיעבוד לבעלה ולא חיוב לבנה

עוי"ל דאפשר יוכבד לא היתה חייבת להניק את בנה מצד עצמה, דהרי במתני' בכתובות (נ"ט:). רק מבואר שהיא משועבדת לבעלה להניק את בנו, והיינו כדי שלא יצטרך לשלם עבור מינקת, אבל אינה חיוב עצמי של יוכבד כלפי בנה, כמו שהאב חייב כלפי בנו בקידושין (כ"ט:). כל מצוות הבן על האב וכו', וא"כ התשלום שקבלה לא היתה עבור דבר שהיתה חייבת לעשות בלא"ה.

ביאור החיד"א זצ"ל ששילמה ליוכבד עבור תוספת מזון שאכלה כדי להניק את משה

בספר פני דוד (פ' שמות אות ד') הקשה הרב החיד"א זצ"ל, למה אמרה בתיה בת פרעה "והניקהו לי", דלכאורה התיבה לי מיותרת, וכמו"כ הקשה למה אמרה "ואני אתן את שכרך", ולכן הסביר שאמרה ליוכבד, אני בת מלך אתן את שכרך בשפע רב כיד המלך, והניקהו לי, כאילו את מינקת בת מלך, לי דייקא, בכל כבוד וזריזות וחמלה, ותאכלי מאכלים טובים ומעדנים לזכך את החלב, כי את מינקת בן בת המלך, ואל תחושי לצרכי הוצאות מאכלים היקרים, והפסד מלאכתך בשומך כל חריצותך וזריזותך עליו, כי אני בת המלך, אתן את שכרך, "את" לרבות כל אביזריהו דהוצאה הנצרכת. לפי ביאור זה, הרי התשלום לא היה על עצם ההנקה שיוכבד היתה חייבת בלא"ה, אלא על כל התוספות שאכלה וכו', וא"כ אין שום ראיי מיוכבד לשאלה דידן, דהתם שילמה לה מן הדין, משא"כ בנד"ד לוי קיבל המתנה בטעות.

ראוי ליתן המתנה לראובן ששילם עבור שכירות הדירה

אבל למעשה בנד"ד, לכאורה י"ל שהמתנה שייכת לראובן ששילם את השכירות ללוי, דהרי כיון שהוא שילם, נמצא שהוא זה שאירח את שמעון בחנם, ולא לוי בעל הדירה, ומו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א (בספרו מאה שערים סי' רס"ד) הביא קצת ראיי לזה מהא דמבואר בשו"ע (חוי"מ ס"י קפ"ג ס"ג) שהשולח שליח לקנות לו חפץ, והשליח קנאו לעצמו במעות המשלח, אע"פ שזקפן עליו במלוה, המקח הוא של המשלח, וטעם הדבר הוא משום שדעת המוכר הוא להקנות לבעל המעות, ולפ"ז מסתבר לומר כן גם בענינו, שעיקר המתנה היתה עבור המארח שהפסיד דמי השכירות של דירתו, וכיון שראובן שילם השכירות, נמצא שראובן הוא המפסיד, והמתנה מגיע לו.